

Människans seger, trots allt

| av Michael Ignatieff

Den upplysta synen på moraliskt framåt-skridande blev belastad, först genom viktoriansk självbelåtenhet och senare av 1900-talets barbari. I dag befinner sig idén under eldgivning från den nya svagheten för genetik determinism. Men när det nya tusen-talet nu börjat är det ändå värt att hålla fast vid den förkättrade idén.

DEN 11 AUGUSTI höll hundratals miljoner människor, i allt från Karibien till Bengalska viken, blicken riktad mot himlen i väntan på att få se solen förmörkas. Det var ett ögonblick då stora tankar lätt föll en in – tankar om hur långt vi har kommit sedan våra förfäder förskräckt störtade i väg från ett mörknade himlavalv, tankar om hur vetenskapen har förändrat vårt sätt att se på naturen: paniken har vänts i förundran, eller rättare sagt i den känsla som är så typiskt modern och som uppstår när en förtrollning släpper.

Men det är nu tid för ännu större tankar. Den 31 december kom huvuddelen av mänskligheten att känna sig som barn i familjebilens baksäte. De stirrade över föräldrarnas axlar på hastighetsmätaren där alla nior plötsligt slog över till nollor, och vi märkte hur vi susade fram längs ett nytt årtusendes väg. Lockad av detta tusenårsskifte valde BBC att göra *Människans Seger* till millenniets sista tema. Så lät man oss se det som förenar till exempel Beethovens nionde symfoni, Mahlers andra och Tippetts *The Mask of Time*. Dessa är alla verk med en stark humanistisk prägel, de bekräftar en idé om mänskligt framsteg, om hur människan blir sin egen och den omgivande världens herre.

För Bronowski var Människans Seger historien om den mänskliga evolutionen. Det började för över 4 miljoner år sedan med att människoarter uppstod i Afrika – håriga, apliknande varelser som beträdde den mänskliga utvecklingens bana, cirka en miljon år senare, genom att ställa sig upp på bakbenen. Därigenom frigjorde de sina händer och kunde sköta verktyg, vilket ökade deras förmåga att framställa föda, liksom deras hjärnstorlek, och deras överlägsenhet över medtävlare i form av apor och andra djur. Det fanns ett okänt antal tävlande människoarter, men dessa minskade efterhand till två och därefter – för 100 000 år sedan – blev de till en: *homo sapiens*. Bara denna varelse lyckades skaffa sig språkförmåga och lärde sig att bemästra sig själv och naturen.

Precis som *homo sapiens* är vi produkter inte av ett millennium utan av åtminstone ett tusen. Vi kan nog betrakta himlen genom den vetenskapliga världsuppfattningens linser, men den hjärna som tar emot signalerna är en organism som bär spår av flera miljoner års evolutionära skräckupplevelser: av djur, sällsamma tecken i skyn och av den bråda dödens ruvande hot.

Enligt Bronowski var Människans Seger frukten av människans frihet – hennes stegvisa frigörelse från naturen. Men detta är inte det budskap som dagens civilisation har tagit till sig. Den har snarast tagit antropologins och arkeologins rön som ett bevis för att vi är mer formade av vårt tidiga ursprung än man förr antog. Ju längre vi anser vår förhistoria vara, desto mer ociviliserade upplever vi oss också.

FRAMSTEGET SOM TEMA slår igenom i det europeiska tänkandet från omkring 1750. Upplysningens andar ville då ersätta Bibelns uppfattning om tid (Genesis, skapelsen, syndafallet och frälsningen) med en myt som lät människan, inte Gud, inta berättelsens centrum. Historien om det mänskliga framsteget ansågs ha både en materiell och en moralisk aspekt. Det gällde inte bara att förändra vår teknik utan även att påverka våra instinkter – till det bättre.

Vi lever just nu i ironiska, antiheroiska tider. Tror vi ännu på påståendena om framsteg? Detta bor liksom långt bak i sinnet, likt en gammal ståtlig viktoriansk pjäs, lika anslående som ett uppstoppat älg huvud och ändå lika värdelöst som ett sådant. Ja, kanske mer än värdelöst. Dagens politiska korrekthet har i våra själar sått tvivel på Människans Seger. Vad då, (Män)niska? Men kvinnan då? Och vilken Människa? Inte de europeiska erövrarna, väl? Och vad då, Seger? Ni menar väl aldrig att vår västerländska civilisation skulle vara överlägsen allt det som kom före den? Och så vidare. Människans Seger ter sig som en idé vi borde söka klara oss utan.

För bara 20 år sedan föreföll det alls inte så. Den store läraren och vetenskapsmannen Jacob Bronowski satte uttrycket som rubrik på en berömd BBC-dokumentär.

DENNA TOLKNING AV MÄNNISKANS SEGER har fått stöd från genetikerna. Den genetiska forskningens explosion under de senaste 25 åren – då människans gensystem kartlagts och vissa sjukdomars genetiska ursprung upptäckts – har sporrat till en rad slutsatser också om andra företeelsers genetiska ursprung, allt från arbetsfördelningen mellan könen till incesttabut. Inte sedan decennierna efter Darwins utgivning av *Arternas ursprung* 1859 har den allmänna diskussionen varit så präglad av genetisk och evolutionär determinism som nu.

Det finns ett stort problem med denna determinism. Att säga att manlig aggressivitet är inkodad i våra kromosomer är både att bekräfta en truism och att avlägsna allt vad kulturen, historien och det individuella ansvaret har betytt från vårt sammanhang. Varför blir just denne man – men inte hans granne – offer för sina impulser, det är frågan. Genetisk determinism har inget att säga om den unikt mänskliga uppfinning som heter frihet. Den gör inte ens ett försök att förklara de många galna och kloka saker vi använder friheten till.

I modern tid har Människans Seger förvandlats till en berättelse om hur envist den gamle Adam överlevt, han som är de gamla instinkternas fånge. Men det var alltid

meningen att Människans Seger skulle bestå av två delar. Under det första stadiet – som sträcker sig från de första människoarterna till homo sapiens – drevs evolutionen av Darwins naturliga urval. Människan var naturens lek-boll. Determinismen styrde. Men sedan homo sapiens väl gjort sitt intåg har Människans Seger i allt högre grad regisserats av människan själv. Det är det andra stadiet: människosläktet lämnar nödvändighetens rike och börjar närma sig frihetens. När sjukdomar och brister väl har besegrats, eller deras övervinnade åtminstone har syns möjligt, har de starkastes överlevnad blivit något passerat. Och när vi väl börjar ana hur den mänskliga genuppställningen kan manipuleras, kan vi också föreställa oss en framtid då Människans Seger styrs av släktet självt. Detta är inte alls någon ny rysare, det är bara den gamla historien projicerad på framtiden. Ty Människans Seger är berättelsen om hur vi övervinner ödet, hur kunskap ersätter vidskepelse, styrning kaos, och avsikter slumpen.

De människor som först skapade denna frihetshistoria var upplysningstänkare som Montesquieu, Hume, Adam Smith och Voltaire. Den var den berättelse om framsteg som de arbetade ut för att ge betydelse åt vad de kunde iaktta omkring sig: uppkomsten av ett kapitalistiskt marknadssamhälle som börjat omfatta hela världen. De ville förstå hur det ”kommersiella samhället” hade uppkommit, och de skapade en historisk teori för att förklara detta. Det blev en fyrstadielära om människans framsteg, som började med jägarsamhällen, fortsatte med herdesamhällen som i sin tur övergick i bofasta jordbrukarsamhällen och nådde sin kulmen i kommersiella marknadsbaserade samhällen. Förändringens drivkraft var enligt Smiths lära en ny arbetsdelning som lät dessa samhällen röra sig från ett stadium till ett annat. Dessa stadier var också politiska: jägarbandet var den avgörande styrenheten i det första stadiet, vid stadium fyra hade den tagit form i nationalstaten.

Filosoferna ville nu förklara inte bara hur det kapitalistiska samhället hade fötts, utan varför de moderna individernas moraliska karaktär blivit så olik deras primitiva förfäders. Enligt dessa tänkare handlade Människans Seger om hur den mänskliga instinkten civiliseras. Den Gamle Adam blev den Nye Adam, en kapitalistisk människa: öppen för gemenskap, förvärvsinriktad, individualistisk, men också fredlig och icke-våldsbenägen. Den mänskliga naturen är historisk, den förändras över tiden, framsteget mäts i frihet, och frihet betyder att förnuftigt styra sina instinkter. Människovarelser slutar att uppföra sig som barn, de inser att osjälviskhet är överlägsen våld. Detta inser de därför att de institutioner som de skapar – familj, kyrka, och stat – lägger band på deras impulser. Vi följer en moralisk fabel, fylld av val-situationer: förnuft är bättre än känslor, kontroll är över-

lägset kaos, och så vidare. Jag ber här inte om överseende. Jag tycker om den här historien. Dess moraliska förtecken är mina egna.

De 1800-talsviktorianer som var arvtogare till den skotska upplysningen tyckte också om den. Min farfarsfar var en viktorianisk presbyterian som levde i Kanada. I hans bokhylla fanns en bok som heter *History of European morals*, av William Hartpole Lecky, en protestantisk irländsk parlamentsledamot och amatörhistoriker som var samtida med Darwin. Om Darwin givit oss Människans Seger i version ett, skänkte Lecky sina viktorianska läsare Människans Seger, version två: den som handlar om hur den mänskliga instinkten förädlas genom religion, stat och familj.

Leckys vision av det moraliska framåtskridandet kunde knappast ha avfärdats enbart som högstämmd dikt av hans läsekreter. Den stämde väl överens med deras erfarenhet. De såg imperieflaggan som den åtföljde brittisk handel och förde ut religion, ordning och gott styre till de fattigare folk som inte hade lagen. Viktorianerna ville att deras inflytande skulle vara nobelt, och Lecky och andra lät dem anse att det faktiskt var det.

Men det var inte bara imperiet som fick viktorianerna att tro på det moraliska framsteget. Att barnarbetet, våldssporterna och slaveriet avskaffades fick viktorianerna att tro att de levde i en glanstid vad det moraliska framåtskridandet angår. Och kanske är det detta som också verkar göra tanken på Människans Seger så omöjlig nu för tiden – dess samband med den viktorianska självgodheten. Detta tillhör min farfarsfars tonart, inte min egen.

IDAG HAR VI LÄTTARE ATT LYSSNA till de senviktoriaiska kritikerna av idén om moraliskt framåtskridande. Nietzsche avfärdade ytliga engelska psykologister som Lecky som inte förstod att en ”civiliserad” instinkt inte bara är en ”undertryckt” instinkt, att artighet bara är ett knep och kristen välgörenhet bara en ny form av nedlåtenhet. Freud kände detsamma – och alla dessa hysteriska wiendamer som besökte hans mottagning på det sena 1890-talet tycktes inte så mycket vara de som dragit nytta av civilisationen som dess offer, vars sexuella identiteter har krossats av den civila tillvarons krav.

Vi är i fler avseenden arvtogare till Nietzsche och Freud än vi är det till Lecky, Mill, Buckle och viktorianerna. Som bäst tror vi att civilisationen har ett tvetydigt inflytande på våra moraliska instinkter. Visst blir vi mindre aggressiva mot andra, men till priset av att i stället vända vår aggressivitet inåt. Civilisation bygger på skuld. Den har därmed inte lyckas få aggression, våld, lust och grymhet att försvinna, de är bara sublimerade. Gamle Adam – det både skräckframkallande och ängsliga djuret i oss, det som rymmer vår evolutionshistoria – kan aldrig civiliseras, bara beläggas med bojour. Det som undertryckts återvänder.

Samma senviktorska optimister som trodde på moraliskt framsteg trodde att krig blivit omöjligt. Handeln troddes ha skapat sådana ömsesidiga beroenden, att konflikter blivit otänkbara. Norman Angells berömda debattskrift från 1910 som hävdade att ett krig var uteslutet i Europa sammanfattar en kontinents önsketänkande.

Fråga någon född efter 1914 varför man har svårt att tro på Människans Seger, och svaret skulle sannolikt bara bli en serie namn – från Ypres, Somme och Verdun i det första världskriget till Auschwitz, Katyn och Hiroshima i det andra. På var och en av dessa platser skapade den mest perfekta moderna teknologin den mest perfekta utrotningen. I stället för framstegets höglänta ängar skapade vi ett ödeland. För första gången sedan 1750 upplevde miljoner människor att historieförloppet inte gick framåt, från vildarnas tid till civilisationen, utan bakåt, mot nytt barbari.

Som Paul Fussell har påpekat skapade det första världskriget en attityd av permanent ironi i förhållande till vissa viktorska värden: offret, nationen, äran – och framsteget. Man kunde inte använda ordet och vänta sig att bli trodd, efter det att man besökt giftgasenheten vid ett fältlasarett. Men samtidigt som kriget omöjliggjorde den viktorska framstegsidén, skapade det en hunger efter nya idéer: kommunismen och fascismen stod mycket riktigt till tjänst. Om kapitalismen hade lett till imperialism och krig lovade dessa nya utopier var och en för sig en värld utan knapphet och konflikter. De liknade varandra på andra sätt. De erbjöd visioner av en bättre värld om bara – om bara vissa grupper kunde avlägsnas ur den. I fascismens fall: zigenare, homosexuella, kommunister, judar. I kommunismens fall: klassfienden. Framsteget låg inom räckhåll om bara vissa grupper av personer kunde utrotas. Och så skedde.

Under de 50 år som gått sedan 1945 har seriös moralisk reflektion ägnat sig åt det djupa sår som vårt århundrades slaktande tillfogat den stolta tron på oss själva som art. Tiden har inte helat såret. Om något har Förtintelsen blivit en än större besatthet, allt eftersom tiden har gått, och det har fått alla, inte bara judar och andra offrade folk, att begrunda om de någonsin kan lita på andra mänskliga varelser igen.

Ty tillit har varit ett av de underförstådda budskapen hos Människans Seger. Från upplysningen och framåt har vi blivit lärda att vi utgjorde en art. Vi delade samma seger, samma väg förde oss upp i ljuset. Jämte olikheter fanns det en identitet, en liknande historisk civilisationsprocess som gav oss goda skäl att lita på varandra i avgörande ögonblick med moralisk risk. Vad fanns det samtidigt kvar att lita på, när människor behandlar varandra så mycket sämre än djur?

Så under de 50 år som gått sedan 1945 har vi levt med en djup ambivalens gentemot framsteget. Å ena

sidan iakttar vi det överallt: tekniskt, vetenskapligt, ekonomiskt – den största expansionen av materiellt välstånd någonsin i människans historia är ett faktum, inte bara i vår trygga och privilegierade värld, utan i stora områden av Asien, Sydamerika och Sydeuropa. Den statistik som räknas – levnadsförväntningar, barnadödlighet, per capita-inkomst – berättar alla en framstegshistoria. Ändå tror vi inte på den, och inte bara därför att materiella framsteg har störande bieffekter: miljöskador, trafikproblem och nya slags ojämlikheter. Vi kräver att våra bilar, våra mediciner och våra datorer skall fungera perfekt – men vi kräver inte längre mer än att våra moraliska liv skall fungera tillräckligt. Vi äter bra, vi dricker bra, vi lever bra, men vi har inga lyckliga drömmar. Förtintelsen är vålnaden på vår fest. Varje gång som den halkar ur vårt minne gör den en förskräckande entré på nytt: Kambodja, Rwanda, Bosnien, och nu Kosovo.

Det är i detta klimat av självmisstro som den genetiska och antropologiska determinismen har blivit på modet. Den berättar för oss vad vi anser det vara så svårt att tro – att den Gamle Adam alltid är med oss, och att oavsett alla framstegen i det yttre gör vi inga framsteg i vårt inre. Vi förblir homo sapiens, den mest förskräckande varelsen i skapelsen, ett hot mot oss själva och mot alla i vår närhet.

MEN MISANTROPIN ÄR EN MORALISK frestelse bland många andra. Den rymmer precis lagom mycket sanning för att bli trovärdig, men inte nog sanning för att göra den till något mer än en reell fara för det moraliska livet. En värld utan en fabel om mänskligt grundförtroende är inte den värld som vi vill leva i. En värld i vilken vi inte litar på främlingar, där vi inte känner att vi kan ta en moralisk risk med obekanta, är en värld av grindar, stängsel, säkerhetssystem, elektroniska kontroller och övervakningskameror. Det är ett fångelse, inte en värld för fria människor.

Men det finns andra moraliska frestelser. I stället för att omfatta den välkända tro på universalismen som präglar idén om Människans Seger är det lockande att lita endast på dem som liknar oss själva. Vår egen stam. Driften att skapa etniskt homogena stater har många drivkrafter, men bland dem är en själva viljan att undvika det universella, i tvivel på att ordning kan skapas bland individer som inte har samma ras eller religion.

Att moraliskt värdesätta det universella är inte i sig överlägset tron på det nära, specifika. En person som inte brydde sig mer om sitt eget än om människosläktet som abstraktion skulle bli ett moraliskt monster. De närallgande banden går före de universella. Men också en person som saknar varje begrepp om universella förpliktelser är ett moraliskt monster, ty han bemöter individer av en annan ras eller stam eller nation som om de tillhörde en annan art, och alltså är personer som ingen kan lita på.

Universalismen är visserligen under angrepp, men den är inte i sak stadd på reträtt eller i förfall. Faktiskt har vi sedan 1945 gjort mer än vid någon annan tidpunkt i historien för att i internationella avtal slå vakt om universella principer. Från FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna till Geneve-konventionerna om krigets lagar, är våra regelböcker fyllda av definitioner av moraliska och legala universalia. Dessa dokument har följdverkningar: alla nationer har undertecknat dem, och då de ofta äras mera när de bryts, begränsar de uppenbart staters utrymme för att skada sina egna medborgare.

Den moraliska konsensus som dessa avtal förkroppsligar är olik den som viktorianerna trodde på. Deras byggde på en definition av den mänskliga förmågan, idén om att alla en dag kan förmå att leva upp till en civiliserad nivå. De ägde hoppets universalism, vi har däremot fruktans universalism. Vi kanske inte är eniga om vad det goda livet innebär, men vi vet ändå vad det onda livet innebär. Vi kanske inte är ense om – över kultur- och trosgränser – vad civilisation betyder, men vi vet alla vad barbari har för innebörd. En universell uppsättning av värden byggd på negativer: ingen tortyr, inget mördande, ingen svält. Allt annat är öppet för samtal, bara inte detta.

Vi har lärt oss detta på det hårda sättet. Det skulle ha varit bättre att lära sig det i kärlek och under skratt, men det har vi inte gjort. Ändå utgör det ett framsteg av smärtsamt slag, Människans Seger kan förverkligas efter hennes mellanspel i barbariet.

Vi behöver alltså det universella, men behöver vi framsteget som idé? Det ena behöver inte innefatta den andra. Men jag är inte säker på att en aktiv tro på universalia kan vidmakthållas, om det inte finns en tro på att det universella vinner inflytande över människor. Som les philosophes såg det, vem skall vi i en värld utan Gud sätta vår tilltro till, utom oss själva, och hur skall vi kunna tro på oss själva om vi inte också tror att vi skapar framsteg? Utan framsteget, utan det hopp och den tro som det innebär, förblir vi den Gamle Adam, låsta för evigt i våldets kretslopp. Med framstegets hjälp – denna myt att vi kan förändra, att vi inte är våra instinkters fångar – kan vi staka ut kursen mot framtiden. Vi kan hävda att historien har mening – den är ju berättelsen om hur vi bemästrat oss själva, fått vår art att utgöra ett mindre hot mot sig själv och mot andra levande arter. Jag kan erkänna att det tycks vara svårt att bevisa idén om det moraliska framsteget. Men jag finner det lika svårt att föreställa mig ett meningsfullt liv utan det hopp och de löften som det skänker oss.

ÖVERSÄTTNING: CARL JOHAN LJUNGBERG

Michael Ignatieff är radiojournalist och författare till en rad uppmärksammade böcker, däribland *Blood and belonging* och den på svenska nyligen utgivna *Krigarens heder. Etniska krig och det moderna samvetet* (Daidalos). ©Prospect Magazine.

Intelligens Inc.

DET HÄR MED TITLAR ÄR SVÅRT. En dansk tidning som skulle porträttera Michael Ignatieff hade dilemmat; att förena alla hans arbeten till ett yrke låter sig inte göras, att presentera vad han gör skulle ta upp halva spaltutrymmet, att inte ge hans resumé vore inte bara en skymf mot hans prestationer utan också att undanhålla läsekretsen en fantastisk berättelse. Därför blev han *Intelligens Inc.*

No more, no less.

Och vad ska man kalla en person som skrivit romaner, biografier och ett tiotal samhällsböcker? Som är född i Toronto, har världen som arbetsfält, men som mestadels bor i Storbritannien. Som skriver för stora amerikanska tidskrifter som *The New Yorker* och *The New York Review of Books*, men som producerar radio och TV i Storbritannien. Som har en PhD från Harvard och föreläser

och leder seminarier vid akademiska hov runt om i världen. Som bara är femtio och några till.

Journalist? Författare? Forskare?

Ignatieff sätter inte någon av dessa rubriker på sig själv. Den enda yrkesetik han känner gemenskap med är skribentens – skrivarkonstens moral, kallar han den.

En intellektuell, alltså?

Inte om Ignatieff väljer ord. Men det är väl just vad han är; en modern intellektuell, dessutom. Han tillhör den skara tänkare som inte låter erfarenheter och stämningar från fyrtio, femtio- eller sextioal bilda fond, utan som svarar på frågor som ställts av ett åttio- och nittioal: Murens fall, uppbrottet från apartheid, Jugoslaviens sönderfall, den nya världsekonomin, medietutvecklingen m m.

Under året kommer vi på olika sätt att presentera de moderna intellektuella. I nästa nummer publiceras ett porträtt av Timothy Garton Ash, signerat Claes Arvidsson.